

Олексій Геращенко

ЕКОНОМІКА ХХІ:

- країни
- підприємства
- людини

Третє видання: перероблене і доповнене

Харків
«Фоліо»
2024

ЯК ВИНИКЛА ЕКОНОМІКА? ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПОГЛЯДІВ

Економіка не набагато молодша за людину розумну. Номо sapiens вийшов з печери, озирнувся і швидко усвідомив, що для комфортного життя мало забити мамонта. Його потрібно правильно розподілити між членами племені так, щоб зберегти стимули для майбутнього полювання, з'їсти не надто багато, щоб зберегти запас. Йому важливо показати, хто головний, кому перепаде найбільша і найсмачніша частина здобичі, зберегти кістки на будівництво хатини.

Що заважало — так це бажання отримати все й відразу, яке входило в суперечку з можливістю отримати більше потім. Короткострокові і довгострокові цілі всякчас суперечили одна одній.

Іноді справи йшли погано, тоді доводилося вигадувати нові способи збереження життя. Іноді — дуже добре, але тоді з подивом можна було виявити, що і вдалого періоду полювання було замало, хотілося все більше й більше, хотілося чогось нового.

«Ресурси обмежені, потреби безмежні», — прорече багато пізніше економіст. Як же нам оптимально розпорядитися ресурсами і максимально задовольнити потреби?

Ця задача без рішення вже тисячоліття турбує палкі голови.

Номо economicos став непомітною тінню homo sapiens, поступово поглинаючи його все більше і більше. Практично все, чим ми пишаємося як досягненнями цивілізації, можна назвати продуктом економіки, — палаци й парки, можливість зв'язатися з людиною через океан за частку секунди і можливість розплатитися банківською картою, літаки й автомобілі, космічний туризм і пакетики з чаєм (добре, чай можна замінити на відкриття файлів «кляцанням» по них).

Але повернімося до витоків економічної думки і спробуємо простежити за її еволюцією.

Аристотель і Платон висловилися, мабуть, про все, тому почнімо з них.

Аристотель розрізняв так звані економіку і хрематистику.

Економіка — цілеспрямована діяльність зі створення благ, необхідних для природних потреб людини.

Хрематистика — наука про збагачення, мистецтво накопичувати багатство (гроші і майно).

Такий поділ немов підкреслює бажаний аскетизм економіки — задовольнити лише природні потреби. Але ж ми пам'ятаємо, що потреби є безмежними. Спочатку ми говоримо: «Мені потрібна квартира й машина. І все. Більше нічого не треба». Якщо це з'явилося, то: «Все-таки квартира побільше. І дітей треба вивозити на природу. Ще замиський будиночок». Якщо і з цим склалося, то часто: «А ще яхта. Маленька». А потім велика, потім гелікоптер, палац, літак... Більшість все ж таки не має «стоп-крана бажань».

Тому поділ Аристотеля виявився умовним.

Тепер щодо Платона. Він вважав, що «люди від самого народження відрізняються одне від одного тим, хто з них має талант до тієї чи іншої справи». Коли так, то саме поділ праці є основою економічного процвітання. Гроші для Платона — лише засіб обміну, а не збагачення і накопичення, зайві гроші Платон пропонував вилучати. Накопичувати, вважав він, можна лише конкретні матеріальні речі.

Придивившись уважніше до ідей Платона та Аристотеля, побачимо, що вже тоді було присутнє питання, яке досі хвилює суспільство. Це співвідношення між свободою і справедливістю. З одного боку, давні філософи намагаються наділити людей свободою — в пошуку талантів, в успішній діяльності, з другого — нібито ставлять бар'єри надмірному збагаченню, що само собою вже обмежує свободу. Дилему первинності свободи або справедливості не розв'язано й донині.

Меркантилізм

У чому секрет економічного успіху країни? Зверніться з цим питанням до громадянина на вулиці, і досить часто ви почуєте, що важливо експортувати (продавати за кордон) якомога більше, а ім-

портувати (купувати з-за кордону) — якомога менше. Бачення позитивного сальдо торгівлі як джерела багатства країни — давня ідея. Часто вона базується на побутовому сприйнятті економіки — на сприйнятті грошей як основної мети. Купити дешевше, продати дорожче і накопичити багато грошей. Історично ця ідея називається меркантилізмом («mercari» — торгувати). Меркантилістові Китай здається найуспішнішою країною, що торгує на весь світ.

Звідки взагалі беруться невірні економічні ідеї? З досвіду. Типова помилка *post hoc*, коли ми бачимо закономірність у послідовності подій. Але «після цього» — ще не означає «внаслідок цього». Так і меркантилізм ґрунтувався на досвіді країн, які активно торгували з колоніями. Країни ставали успішними, але інші чинники «викидалися» з розгляду, за основу брався один варіант: вони розбагатіли через активну торгівлю, бо продавали набагато більше, ніж купували.

Але в сьогоденному економічному світі успішні країни не показують безумовно позитивного сальдо зовнішньої торгівлі. Найчастіше вони можуть мати від'ємне значення цього показника, але при цьому забезпечувати високий рівень життя своїм громадянам. Як таке можливо? Які джерела високого рівня життя? І про це ви дізнаєтеся в нашій книзі.

Наразі ж повернімося до меркантилістів. Французький мислитель Антуан Монкретьєн увів в ужиток сам термін «меркантилізм» і обґрунтував політику активного державного протекціонізму, що сприяє розвитку і захисту «національного виробника». Начебто все логічно. Не дати імпортом товарам витіснити вітчизняні, активно просувати свій товар, збільшуючи таким чином зайнятість свого населення. Здавалося б, саме так і треба розвиватися.

Критики меркантилізму знову нагадують про обмежені ресурси. Захищаючи власний ринок, ми відволікаємо громадян в ті галузі, в яких наша країна може бути далеко не найкращою. А це означає, що ми втрачаємо альтернативу — можливість цих громадян знайти себе в іншій галузі. Ми не можемо посідати провідне становище у всіх галузях, у нас не вистачить для цього людей. Отже, вслід за короткостроковими поліпшеннями можуть прийти довгострокові погіршення, коли величезні маси людей будуть задіяні в

непродуктивній діяльності. Згадаймо Радянський Союз. Очищений від небажаної конкуренції з боку імпорту, він буквально продукував неефективні галузі, які трималися лише на відсутності альтернативи. Тому основна претензія до меркантилізму — це неоптимальне використання обмежених ресурсів. Крім того, протекціонізм з одного боку часто стикається з протекціонізмом з другого у вигляді відповідних мит і закриття ринку. Якщо така економічна поведінка стане масовою, то ми можемо побачити величезну кількість неефективних, штучно захищених підприємств і ринків.

Нам слід сприймати міжнародну торгівлю як гру з нульовою сумою. Уявіть собі, що ми зібрали в кімнаті кілька людей з грошима. І ці люди почали грати в карти на гроші. Хтось виграє, хтось програє, але сума грошей в кімнаті не може змінитися. Так і в міжнародній торгівлі. Якщо хтось має позитивне сальдо (експорт мінус імпорт) зовнішньої торгівлі, то хтось інший обов'язково має негативне. Сума завжди дорівнює нулю. Це і є гра з нульовою сумою. Якщо кожен буде прагнути позитивного сальдо, то, швидше за все, він стане виставляти ті чи інші загороджувальні бар'єри. Якщо цим почне займатися кожен, слідуючи ідеям меркантилізму, то буде виробляти навіть ті продукти, в яких він абсолютно неефективний.

Подивімось на те, чи є зв'язок між рівнем життя населення і підсумком зовнішньої торгівлі сьогодні. Для оцінки рівня населення ми будемо використовувати показник ВВП на душу населення. Ми розберемо його пізніше, поки ж прийміть цей показник як критерій економічної успішності.

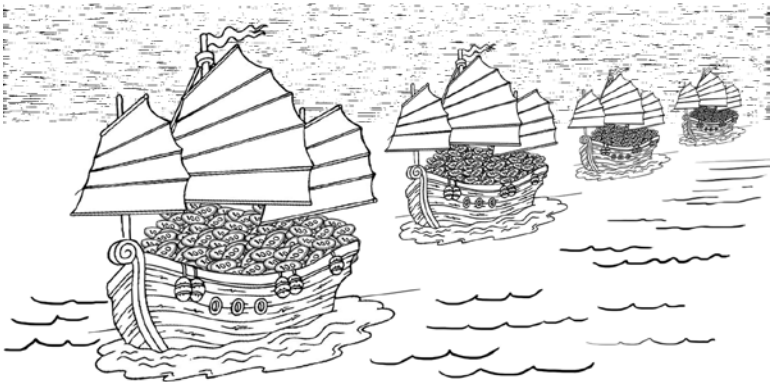
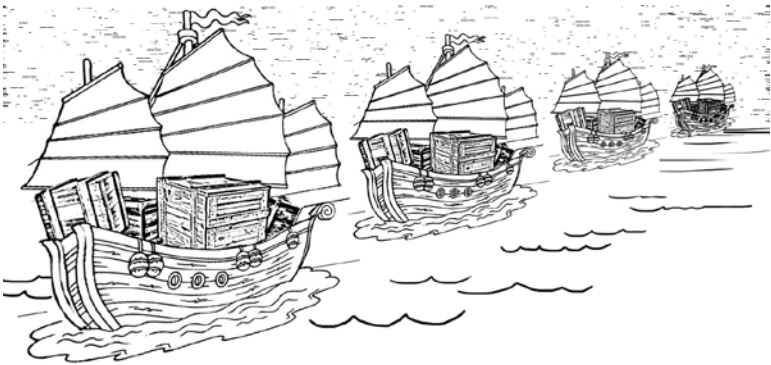
Країна	ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (у доларах США)*	Сальдо зовнішньої торгівлі (мільярдів доларів США)*
США	70 160	-951
Китай	19 411	+577
Велика Британія	49 591	-111
Росія	31 274	+292
Бразилія	16 391	+4
Німеччина	59 017	+88

* Згідно з даними Міжнародного валютного фонду за 2021 рік.

Як бачимо, сальдо зовнішньої торгівлі не є тим засобом, який гарантовано призводить до зростання добробуту. Чому ж меркантилісти думали інакше? За їхніх часів ситуація була іншою, і статистика підказувала їм інші висновки.

Подивіться на основні доктрини меркантилізму. Якщо знайдете серед них свої, то вам точно відкриється багато нового в цій книзі:

1. Основа багатства — це дорогоцінні метали, перш за все золото.
2. Праця продуктивна лише в тих галузях, що працюють на експорт.
3. Держава мусить підтримувати експорт, обмежувати конкуренцію з боку імпортних товарів.
4. Зростання населення є бажаним для забезпечення низької ставки заробітної плати і високої норми прибутку.

А тепер відвернімося від економіки в бік класичної поезії:

Гомера лаяв, Феокріта,
Зате читав Адама Сміта
І сильний був економіст,
Тобто доводити мав хист,
На чім держава багатіє,
І чим живе, і як вона
Бува без золота міцна,
Коли продуктом володіє.
На все те батько не зважав
І, знай, маєтки заставляв.

*(Переклад з російської
М. Рильського)*

Сильним економістом, за версією Пушкіна, був Євгеній Онегін. У словах «бува без золота міцна, коли продуктом володіє» ми бачимо явну протигагу вищеописаному меркантилізму, а посилання на Адама Сміта не випадкове.

Гомера лаяв, Феокріта, зате читав Адама Сміта і сильний був економіст

Економічне благополуччя — явище, що не дає спокою економістам. Хвилювало воно й Адама Сміта, якого сміливо можна віднести до числа людей, чії ідеї кардинально змінили світ. Великому шотландцеві багато чим завдячують люди, котрі, можливо, навіть не знають його імені.

Досліджуючи причини багатства народів, Адам Сміт приходив до несподіваного висновку, що спроби керувати економічною діяльністю людей призводять до зворотних наслідків — спотворення конкуренції, зниження мотивації, помилок у пріоритетах. Часто, побачивши проблему, ми кидаємося її вирішувати. Але в умовах обмежених ресурсів, вирішуючи одну проблему, ти автоматично відтягуєш ресурси від вирішення інших задач. Якщо ти вирішив побудувати Байкало-Амурську магістраль або Дніпрогес, то маєш розуміти, що в тебе завжди була альтернатива для використан-

ня людей, капіталу, землі. Добрі наміри далеко не завжди ведуть до найкращого результату. Регулювання економіки чимось схоже на лікування людського організму за допомогою медпрепаратів. Впливаючи позитивно на один орган, ти часто погіршуєш стан іншого.

Адам Сміт шляхом довгих спостережень, дискусій й умовиводів приходять до абсолютно революційного висновку — втручання «зверху», вплив держави навіть у добрих намірах завдає більше шкоди, ніж користі. Тобто, побачивши проблему, у випадку з економікою краще почекати, як вирішить її «невидима рука» (так Сміт називав ринкові сили).

Пояснимо на прикладі. Припустимо, ціна на якийсь товар надто висока і приносить надприбуток власнику. Ми можемо спробувати відрегулювати ціну, але, якщо перестаратись і зробити її надто низькою, виробляти товар буде зовсім невигідно. Надприбуток швидко зацікавить інших. Вони почнуть займатися подібною справою, а щоб виграти в конкуренції, знижуватимуть ціну. Нові й нові гравці ринку виникатимуть, поки дана діяльність є більш прибутковою за інші можливості. І це буде знижувати ціни на продукцію. Потім в якийсь момент поява нових учасників ринку припиниться, тому що прибуток вже не буде виглядати привабливим відносно інших галузей. Ось так, без будь-якого втручання ціни можуть стати справедливими.

І що ж тоді робити державі в економіці? Адам Сміт відповідає на це так:

«...Государеві слід виконувати тільки три обов'язки; вони дійсно мають дуже важливе значення, але є ясними і доступними для звичайного розуміння: по-перше, обов'язок захищати суспільство від насильства і вторгнення інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язок захищати в міру можливості кожного члена суспільства від несправедливості і гноблення з боку інших його членів, або обов'язок встановити суворе виконання правосуддя, і по-третє, обов'язок створювати й утримувати певні громадські споруди і установи, створення і зміст яких не може бути в інтересах окремих осіб або невеликих груп, оскільки прибуток від них не зможе ніколи відшкодувати витрати окремій особі або невеликій групі,

хоча і зможе, часто з надлишком, оплатити їх загальному суспільству...»

Проаналізуємо це положення Адама Сміта. По суті, ми бачимо тут усього три функції:

- оборона;
- судова система;
- деякі громадські функції, надто дорогі для організації невеликою кількістю осіб (наприклад, дороги, музеї).

Звернімо увагу, що ми не бачимо тут за державою (государем) жодної виробничої діяльності, більш того, ми не знаходимо тут освіти, медицини, пенсійної системи і так далі. Це капіталізм практично в чистому вигляді, коли розвиток економіки відбувається на підставі механізмів саморегуляції, коли виживає найбільш ефективний, а надприбуток не може існувати довго, адже в галузі, де він з'являється, посилюється конкуренція, новий капітал і нові підприємці прагнуть підвищеної рентабельності, а потім в умовах конкуренції знижують ціни до прийняттого рівня.

Саморегулююча система часто має дивовижні властивості самоорганізації. Але за рахунок чого ж проявляється економічне зростання? Те, що капітал без «регулювання зверху» вільно перетікає між галузями, — це добре, але чи достатньо цього?

Адам Сміт основним джерелом зростання бачив поділ праці, що підвищує продуктивність:

«Для прикладу візьмемо... виробництво шпильок. Один працівник тягне дріт, другий випрямляє його, третій обрізає, четвертий загострює кінець, п'ятий обточує один кінець для насаджування головки; виготовлення самої головки вимагає двох або трьох самостійних операцій; насаджування становить особливу операцію, полірування шпильки — іншу; самостійною операцією є навіть загортання готових шпильок в пакетики».

Знав би він, якого рівня цей поділ сягне в XXI столітті! Що з'являться люди, які оптимізують сайти шляхом підбору певних слів, з'являться люди, які відповідають на телефонні дзвінки, люди, які пишуть статті про те, що робить організація, і багато-багато інших професій, про які ніхто й подумати не міг. Дослідники і прогнози-сти майбутнього говорять про те, що через 10 років 70% професій,

ЗМІСТ

Чому тобі варто прочитати цю книгу	3
Передмова до третього видання	5
<i>Частина 1. Економіка країни</i>	
Замість вступу	9
Як виникла економіка? Історія економічних поглядів	11
Меркантилізм	12
Гомера лаяв, Феокріта, зате читав Адама Сміта і сильний був економіст	16
Теорія порівняльних переваг і задача Давида Рікардо	20
Ставлення до економіки як метафора	23
Маркс і привид комунізму, що бродить по Європі	24
Кейнсіанська революція	27
Мілтон Фрідман. Нова стара ера	29
Нова австрійська школа і неолібералізм Фрідріха Гаєка	32
Джон Неш і Ігри розуму	34
З психології до економіки	36
Чи можна стати нобелівським лауреатом з економіки без базової економічної освіти?	40
Теорії економічного зростання. Від Солоу до Аджемоглу.	43
Про що сперечаються економісти	45
Із третього світу в перший. Кому і чому вдалися економічні прориви	47
Післявоєнна Німеччина	48
Сінгапур	50
Південна Корея	53

Чилі. Військова диктатура та економічна свобода	56
Польща. Від шоку до розвитку	58
Чому люди так не люблять банки і як виникла банківська справа	61
Суть грошей і кредиту, а також чому в Україні такі високі процентні ставки	67
Рівняння Фішера, або Чому не можна просто зробити всіх щасливими, надрукувавши гроші	73
Закони попиту та пропозиції в нашому житті	77
Міжнародна торгівля і валютні курси	81
Платіжний баланс країни	87
Податкова система і бюджет країни	92
Майбутнє податкової системи	96
Вимірний економічний світ — що таке ВВП, чому він настільки важливий і як пов'язаний з зарплатами, пенсіями і рівнем доходів громадян	100
Природа економічних криз	105
Одна повчальна історія про економіку	110
Природа економічної нерівності	117
Цінності і економічна успішність	120
Ознаки ефективного суспільства	123
Патерналізм і бідність. Свобода і сталий розвиток	127
Куди рухається світова економіка — постіндустріальне XXI століття	131
Економіка спільного користування	138
Штучний інтелект — помічник чи небезпека	141
Економіка і щастя	143
 Частина 2. Економіка підприємства	
Роль підприємництва у розвитку економіки	149
Теорії фірми	151
Неокласична теорія фірми	152
Інституційна теорія фірми	153
Біхевіористська теорія фірми	157
Ковзаючи хвилями океану фінансової інформації	159

Лука Пачолі — середньовічний прабатько обліку фінансової інформації про підприємство	159
Активи, зобов'язання та власний капітал	162
Прибуток і грошовий потік	166
Фінансова звітність підприємства	169
Аудит фінансової звітності	173
Виклики раціональному фінансовому обліку в ірраціональному XXI столітті	175
Новий бізнес — як збільшити ймовірність його успіху	178
Невелика фінансова історія про початок своєї справи	178
Бізнес-план для нового проекту	190
Стартап — модне слово XXI століття. Розберімося краще	194
Бізнес-модель — особливий структурований погляд на діяльність підприємства	196
Взаємодія різних функцій всередині підприємства	199
Чи стане холакратія новим стилем менеджменту	201
Рентабельність бізнесу	204
Прибутковість і ризик	209
Точка беззбитковості та планування прибутковості підприємства	213
Кредитування бізнесу	217
Оподаткування бізнесу	221
Вартість грошей у часі	226
Фінансова математика. Складний відсоток	226
Чиста теперішня вартість, або Коли два плюс два не дорівнює чотирьом	228
Показники інвестиційної привабливості проекту	230
Вартість бізнесу, або Чому Facebook коштує понад 700 мільярдів доларів	233
Правила життя керівників видатних компаній	239
Цінні папери. Чому успішні компанії, як правило, стають публічними і випускають акції	245
Бізнес-середовище, розвиток бізнесу та інвестиції в країну	251

Частина 3. Економіка людини

Персональні фінанси	259
Доходи, витрати і заощадження	259
Як управляти сімейним бюджетом	262
Як зберегти заощадження — депозити, цінні папери, нерухомість, недержавні пенсійні фонди	266
Ставлення до грошей в різних культурах	274
Що спільного у фінансово успішних людей?	279
Ставлення до «дрібничок» — принципи персональних фінансів Роберта Кійосакі	282
Ставлення до життя в кредит — що є нормальним, а чого слід уникати	286
Як читати макроекономічну інформацію для прийняття власних фінансових рішень	289
Вітаміни зростання для менеджера	294
Поведінкові помилки нашого сприйняття	297
Як відчувати впевненість у завтрашньому дні	302
Замість післямови	308